

Російсько-український книжковий ринок: стан і перспектива

Взаємодія у галузі книжкової справи як на державному рівні, так і на рівні комерційних підприємств та громадських організацій є найважливішим чинником ефективних культурних зв'язків на міжнародній арені. Ще більшого значення набуває така співпраця, коли йдеться про культурні зв'язки між спорідненими народами.

Такими є слов'янські народи, у тому числі російський і український. Згідно з переписом населення, в Російській Федерації мешкає 3,6 млн українців, а в Україні — 8,3 млн росіян. Видавці і книгорозповсюдженні Росії, позитивно оцінюючи успіхи українських колег у розвитку національного книговидавництва і прагнучи розвивати взаємний книгообмін, природно враховують при цьому фактичну двомовність населення дружньої держави, більшість громадян якої можуть читати друковані видання і українською, і російською мовами.

Співпраця Росії та України в книжковій справі має глибоке історичне коріння. Примітно, що друковані книги майже одночасно в другому десятиріччі XVI століття почали видавати в сусідніх слов'янських країнах спочатку в Білорусі, а потім в Україні та Росії.

Численні факти говорять і про взаємовплив наших країн у літературній творчості. Відомо, наприклад, що основоположник російської науки і поезії Михайло Ломоносов, чиє 300-річчя в 2011 році відзначатиме весь світ, навчався і в Москві, і в Києві — в Києво-Могилянській академії. А славетний український поет Тарас Шевченко багато років працював у Санкт-Петербурзі, де опублікував "Кобзар". Його ім'я увічнено в назвах вулиць Москви, Санкт-Петербурга та багатьох інших російських міст.

Співдружність українських і російських книжників особливо продуктивно розвивалася в другій половині XX століття. Цьому сприяла залученість Росії та України до загальносоюзного книжкового ринку, оперативна робота загальносоюзних оптових книжкових баз у Москві, Ленінграді, Києві, Донецьку та інших містах, добре налагоджена перекладацька робота і в Росії, і в Україні. Багато загальносоюзних книжкових ярмарків проходили в Україні (Донецьк, Запоріжжя, Київ, Львів). Книготорговельна мережа України налічувала 1100 книжкових магазинів, 400 кіосків, 30 бібліотечних колекторів, і в усіх був широкий асортимент книг російських видавництв.

На полицях як українських, так і російських магазинів і бібліотек не затримувалися книги письменників, які творили в Україні, — класиків української літератури Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, а також українських письменників Павла Тичини, Олександра Корнійчука, Миколи Бажана, Остапа Вишні, Олеся Гончара і багатьох інших, чий імена добре знала єдина союзна держава. Дуже популярними були літератори, які в своїй творчості зображали Україну — в першу чергу Микола Гоголь, чий 200-річний ювілей ми святкуємо нинішнього року, який за рішенням ЮНЕСКО оголошено Роком Гоголя.

Ветерани-книжники добре пам'ятають, що колективи книготоргових підприємств України славилися багатим досвідом розповсюдження книговидавань поштою, співпрацею з товариствами книголюбів, роботою книжкових клубів, упровадженням комплексних планів соціального розвитку колективів. Невипадково перша громадська професійна організація галузі "Асоціація книгорозповсюдженців незалежних держав" (АСКР), яка прийшла на зміну "Союзкнизі", зароджувалася на конференціях книжників колишніх союзних республік, що проходили в Києві та Запоріжжі.

Задася питаннями: по-перше, чи є умови для збереження цінного досвіду книгорозповсюдження, продовження ефективної співпраці в цій сфері двох дружніх держав; по-друге, чим визначається необхідність єдиного книжкового ринку, узгодженого цивілізованого книгообміну? Відповідь може бути лише однозначною — така можливість реально існує. Необхідність розроблення і функціонування ефективної системи книгообміну зумовлена стратегічними завданнями, повсякденними контактами в економіці, культурі та освіті, а також багатобічними зв'язками громадян двох держав. Такий висновок було підтверджено під час акції "2008 рік — Рік літератури і читання в СНД". Виступаючи на підтримку активної взаємодії держав Співдружності у книжковій справі, керівник Федерального агентства з друку та масових комунікацій Росії М. Сеславинський відзначив: "Книга має безперешкодно і за доступною ціною потрапляти до свого читача як усередині кожної країни, так і в рамках Співдружності в цілому"¹.

Аналізуючи роль Російської Федерації на книжковому ринку країн СНД, необхідно враховувати, що після розпаду єдиної всесоюзної економічної системи основні виробничі потужності поліграфії, провідні видавничі колективи, центральні оптові книготорговельні підприємства, що знаходилися на території Російської Федерації та особливо у Москві й поблизу неї, а також в Ленінграді (Санкт-Петербурзі), стали відірваними від України, як і від решти колишніх союзних республік. А вже у 80-х роках XX століття, за експертними оцінками, у Росії видавали і друкували близько 70—75% всієї книжкової продукції союзної держави. Питома вага поставок книжкової продукції з оптових баз "Союзкниги" становила не менше половини роздрібного товарообігу книгарень і бібліотечних колекторів України. І зараз на книжковий ринок України та інших країн СНД працює багато російських видавництв, поліграфічних комбінатів, оптових і транспортних підприємств. За інформацією Митного Комітету РФ, загальний обсяг експорту книжкової продукції з Росії в інші країни Співдружності у 2007 році становив 98,5 млн доларів, а імпорт книжкових видань з країн Співдружності до Росії — 41,6 млн доларів.

Слід зауважити, що значну частину імпорту книг з України становлять російськомовні видання, що випускаються у друкарнях Києва, Харкова, Донецька та інших містах за замовленням великих російських видавництв для розповсюдження в регіонах Росії.

На жаль, ми не володіємо достатньо точною статистикою щодо внутрішньої книжкової торгівлі як в Росії, так і в Україні. За експертними оцінками, обсяг продажів на регіональних книжкових ринках Росії становить у грошовому вираженні 100—105 млрд рублів або з розрахунку на одного мешканця — близько 4,5 примірника книг. За даними українських експертів, на книжковому ринку України з розрахунку на одну особу продається майже три примірники книг. Суми, одержувані від реалізації російської книги, створеної місцевими видавництвами й експортованої з Росії, оцінюються приблизно в 350 млн доларів США.

Не залежувалися б на полицях ані українських, ані російських книгарень і бібліотек такі необхідні для виховання сучасного молодого покоління книги про героїчні сторінки

¹ Журнал "Форум" — издание Совета СНГ, 2008 г.

історії України в роки Великої Вітчизняної війни — про учасників оборони Севастополя і Одеси, битви за Київ, про підпільників "Молодої гвардії" Краснодону, партизанів Ковпака, воїнів визвольного походу до Європи чотирьох ук-

раїнських фронтів, героїв форсування Дніпра. Те ж саме можна сказати про книги, що показують героїзм ліквідаторів наслідків Чорнобильської катастрофи.

Таблиця 1

Обмін книжковою продукцією між Російською Федерацією та Україною

	Експорт з Росії до України (дол. США)	Імпорт з України до Росії (дол. США)
2003 р.	10002,1 тис.	3665,6 тис.
2004 р.	14014,2 тис.	3873,2 тис.
2005 р.	16721,0 тис.	3699,1 тис.
2006 р.	16350,0 тис.	6841,5 тис.
2007 р.	27494,1 тис.	12607,5 тис.

До цього варто, безумовно, додати потребу наших фахівців у науково-технічній літературі, яку випускають українські видавництва, особливо з освоєння космічного простору, металургії, гірської справи, енергетики, комп'ютерних технологій, авіа- і суднобудування.

Наукові й виробничі центри Росії та України багато років дотримувались традиції широкого обміну інформацією з різноманітних розділів науки і техніки. Видавці та книгорозповсюджувачі України, звичайно, також знають, що росіяни високо цінують наукові досягнення українських колег у селекції сільськогосподарських культур, у таких розділах медицини, як кардіологія, курортологія, офтальмологія.

Те ж саме можна сказати про багато галузей гуманітарних наук, видів мистецтва, народної творчості. За статистикою, опублікованою Книжковою палатою України імені Івана Федорова, відомо, що в 2006 році в Україні було видано 1184 назви природничо-наукової літератури, 677 — медич-

ної, 2380 — технічної, 163 — з мистецтва, 129 — з фізичної культури і спорту. Проте оформити попередні замовлення на видання, що випускаються, виписати їх по каналу "Книга — поштою" або одержати навіть у провідних бібліотеках Росії вельми складно, тобто виникає проблема книгорозповсюдження.

Подібні проблеми існують і в українського покупця щодо книг багатьох російських видавництв. Своїх представників в Україні мають поки що небагато великих видавництв — "ЕКСМО", "АСТ", "РИПОЛ классик", "Питер", "Феникс" та деякі інші.

Але ж за кількістю видань книг і брошур Росія посідає зараз третє місце у світі після Китаю і США. У 2008 році в Росії було видано 123,3 тис. книг і брошур, у тому числі більше 20 тис. наукового змісту. Якщо до 1990 року право самостійної видавничої діяльності мали лише 20 ВНЗ і наукових центрів, то зараз їхня кількість досягла кількох сотень.

Таблиця 2

Випуск книжкових видань у Російській Федерації за тематичними розділами у 2008 році

<i>Розділ</i>	<i>Кількість назв</i>	<i>Загальний тираж, тис. пр.</i>
Усього	123 336	760 439
Політична і соціально-економічна література	34 093	119 189
Науково-природнична література	8571	9603,5
Технічна література	14 324	47 576,2
Медична і спортивна література	6 934	32 139
Освіта. Педагогіка	17 146	217 873
Художня література	21 138	154 243,5
Дитяча література	11 296	149 763,8

Російським видавництвам традиційно належить пріоритет у випуску літератури з ряду галузей науки і техніки (космос, атомна енергетика, теоретична фізика, хімія, біологія, соціологія та інші), а також у виданні російської класичної художньої літератури, універсальних енциклопедій.

Багато видань з географії, особливо Арктики, а також з проблем сходовознавства, переклади класичної східної літератури російською мовою, книги національних письменників Центральної Азії та Південного Кавказу є унікальними.

Таблиця 3

Видання в Російській Федерації книг у перекладі з іноземних мов російською

<i>Усього назв</i>	<i>у тому числі</i>			
	<i>к-сть</i>	<i>з англ. мови</i>	<i>з нім. мови</i>	<i>з фр. мови</i>
<i>Рік</i>				
2004	10 959	6984	599	740
2005	14 348	6924	641	880
2006	10 676	7168	773	820
2007	12 007	8080	836	882
2008	14 197	9617	927	1221

Таким чином, російськомовні читачі України, як й інших країн Співдружності, при книгообміні отримують можливість ознайомитися з шедеврами світової класики, найцін-

нішими науковими монографіями і підручниками. При цьому треба мати на увазі, що, за оцінкою експертів, ціни на російські книги у середньому нижчі західноєвропейських

вдвічі-тричі. Ряд видавництв, наприклад "Мир книги", "Герра" і "Детская литература" з метою ознайомлення нового покоління читачів з кращими творами письменників XIX—XX століть випускають серії таких видань у палітурці обсягом 15—25 друкарських аркушів і тиражем до 100 тис. примірників за вельми доступними цінами.

Поза сумнівом, можливості книгообміну розширюються завдяки використанню в книжковій справі комп'ютерних технологій, що швидко поширюються. За даними загально-російського соціологічного опитування, проведеного в 2008 році аналітичною установою "Левада-Центр", можливості електронної мережі, як передавача книжкових текстів для читання, можуть використовувати 15% дорослих росіян. Проте лише 3% читачів повідомили, що вони знайшли книгу, що їх цікавить, на сайті Інтернету. Відверто зазначимо, що тут ми поки що значно відстаємо від західноєвропейських і американських колег. Проте ініціатива використання у книжковій справі сучасних технологій набирає оберти. У Росії основним зберігачем електронних копій друкарських видань є Державна публічна науково-технічна бібліотека (Москва). Зараз в її фонді близько 900 тис. таких копій.

Нині також переводять на цифрову основу найціннішу частину фондів Російської національної бібліотеки і Російської державної бібліотеки, а також Парламентської бібліотеки при Державній Думі. Створювана в Санкт-Петербурзі Президентська бібліотека максимально використовуватиме можливість переведення фондів у електронний вигляд і передачі каналами Інтернету книжкових текстів у регіони. Мабуть, що українські бібліотеки і, безпосередньо, читачів зацікавлять ті можливості, які відкриваються в нашому книгообміні завдяки цим новаціям.

Провідні видавництва і книжкові супермаркети Росії вже зараз інтенсивно використовують комп'ютерні канали інформації про книжки, що виходять і є у продажу, для реклами та отримання замовлень покупців на потрібні видання.

Корисним є спільний досвід Російської шкільної бібліотечної асоціації, Російської книжкової палати і Московського будинку книги, які почали випускати електронний каталог книг, рекомендованих для шкільних бібліотек. Його загальний річний обсяг становить близько 20 тисяч назв. Користувачам цього каталогу не потрібно шукати відомості про необхідні їм видання в різних бібліографічних джерелах, оскільки вони одержують всю необхідну інформацію: коротку анотацію видання, адресу можливого продавця, і навіть ціну.

З повною підставою можемо також рекомендувати українським колегам співпрацю з найбільшим у Росії книжковим Інтернет-магазином "Озон" (Ozon.ru), який займає на книжковому ринку Росії солідну позицію і виконує замовлення покупців більш ніж зі 100 країн світу.

Наявність об'єктивних умов для значного розширення книгообміну між Росією та іншими країнами Співдружності неодноразово підкреслювали на багатьох конференціях, ділових зустрічах видавців і книгопродавців. Росія першою з країн Співдружності ще в 1994 році підписала міжнародну Флорентійську угоду про безмитне ввезення друкованої продукції. На сьогодні до неї приєдналися також Казахстан і Молдова. Позитивну роль відіграв і вступ Росії до Міжнародної Федерації книжкової торгівлі, де представник Росії займає посаду заступника голови правління.

Майже два десятиріччя в Москві працює Асоціація книгорозповсюджувачів незалежних держав, членами якої є 30 оповітих книгороторгових підприємств країн Співдружності. За ініціативою Росії, щорічно в рамках СНД проходить міжнародний конкурс на визначення кращого видання "Мистецтво книги". У 2008 році його лауреатами були українські

видавництва "Грані-Т" і "Мистецтво". Нинішнього року вони також стали призерами цього конкурсу. До цих видавництв додалося також й інше — "Либідь".

Варто також відзначити, що в 2008 році АСКР спільно з асоціаціями книжників Білорусі, Казахстану, Киргизії і Таджикистану доволі успішно провела у Москві Міжнародний конкурс продавців — книжкових магазинів.

Про те, що ми спостерігаємо зараз процес розширення книгороторгових контактів із країнами Співдружності, свідчать книжкові ярмарки, що регулярно проводяться у Москві, Санкт-Петербурзі, Києві, Мінську, Кишиневі та інших містах країн СНД. У вересні 2008 року на Московській міжнародній книжковій виставці-ярмарку відзначали "Рік України". Книжки українських видавців експонувались у великому окремому павільйоні (більше 1000 кв. м). Відбулося чимало ділових зустрічей, на яких одностайно висловлювались міркування щодо заходів, спрямованих на розширення книгообміну, в якому зацікавлені як книгорозповсюджувачі, так і покупці обох наших держав.

Основоположним засобом урегулювання співпраці у сфері книжкової справи в рамках усіх країн Співдружності має стати, на нашу думку, ухвалення на державному рівні правових документів, що регламентують взаємовигідні економічні та організаційні заходи.

Російські та українські книгарні зацікавлені в ухваленні Угоди всіх країн СНД про створення найсприятливіших умов книгообміну. На жаль, проєкт такого документа, створеного за активної участі АСКР ще у 2006 році, призупинився на початковій стадії через відомчу неузгодженість. А тим часом аналіз практики книгообміну між державами Співдружності виявляє ряд невиправданих труднощів — високі поштові тарифи, нерегульованість митних правил і оподаткування, недостатність фінансування і комплектування фондів провідних національних бібліотек, несумісність інформаційних систем тощо. Ухвалення Угоди дало б змогу, нарешті, розрубати цей горділв вузол.

Складні завдання розвитку книгообміну вимагають глибшого вивчення практичного досвіду, накопиченого в книжковій справі. Доцільно провести спільний ґрунтовний і об'єктивний аналіз діяльності видавництв і книгороторговельних підприємств, що беруть участь в експортно-імпортному книгообміні і поширюють книжки як російською, так і українською мовами.

Сьогоднішня ситуація спонукає нас звернути увагу на те, що українські й російські видавництва дуже пасивні в придбанні прав на видання книг для подальшого перекладу з мови автора титульною мовою своєї держави. Через це певною мірою скорочується місткість книжкового ринку, ускладнюється ознайомлення як із сучасною художньою літературою, так і зі спеціальними виданнями для тієї частини населення, що не володіє мовою сусідньої держави.

Істотною проблемою є поповнення провідних національних бібліотек книгами, виданими в країнах Співдружності. Раніше цю проблему розв'язував працюючий у Москві Центральний колектор наукових бібліотек, який комплектував фонди близько 50 обласних і університетських бібліотек в Україні за методом обов'язкового платного примірника. Вони одержували за замовленими розділами асортименту повні комплекти всіх нових книг, випущених всесоюзними видавництвами. Відповідно до більш ніж 150 подібних бібліотек Російської Федерації та інших союзних республік надходили книги українських авторів. Національним бібліотекам України, Росії та всіх союзних республік, тим, які мали загальнодержавний або загальнореспубліканський статус отримувача "обов'язкового безоплатного примірника" надсилалась література з усіх розділів асортименту.

Припинення функціонування Центрального колектора наукових бібліотек не компенсується самостійним між-бібліотечним книгообміном і розрізненими закупівлями книг. Через відсутність міждержавної угоди з обміну обов'язковими примірниками різко знизився рівень інформування керівників, науковців і фахівців сусідніх держав з багатьох питань правової, науково-технічної, економічної і культурної діяльності. Зрозуміла особлива заклопотаність з цього питання колективів наукових центрів, виробничих фірм, вищих навчальних закладів, громадськості, діячів культури.

Нагальна необхідність загальної доступності книжкових видань, функціонування єдиного книжкового ринку країн Співдружності та Балтії, його входження на рівноправних засадах до світового книжкового ринку вимагає консолідації зусиль самих видавництв і книготорговельних підприємств. У Росії експорт книг до країн Співдружності, у тому числі України, успішно розвивають видавництва "Промсвещение", "Дрофа", "ЭКСМО". "АСТ", "Наука", "КНОрус", "Бельій город", "Финансы и статистика", "Мир книги", "Феникс", торговий дім "Библиоглобус", фірми "Топ-книга", "Центрком" і ряд інших. Багато видавництв і книготорговельних підприємств Москви, Санкт-Петербурга встановили широкі комерційні зв'язки з "Крим-книгою". У Ростові-на-Дону активно працює книготоргова фірма "Українська книга".

Проте слід підкреслити, що в цілому активність наших зв'язків з українськими колегами недостатня. Книголюби сусідніх з Україною областей Росії — Ростовської, Воронізької, Білгородської, Курської, Брянської, Краснодарського краю ратують за відновлення тісніших контактів з українськими книжниками, бо в цих регіонах чимало україномовних покупців, яким за українською книгою доводиться переїздити через кордон. Доцільними будуть також прямі зв'язки з книготорговими і видавничими організаціями, бібліотеками тих регіонів, які мають достатньо велику українську діаспору, наприклад, у Башкортостані, Волгоградській, Самарській, Оренбурзькій, Тюменській областях. Гарним прикладом ділових контактів є магазин "Українська книга" при Українському культурному центрі на Старому Арбаті у Москві, який працює з тридцятих років минулого століття.

Важливу роль у книгообміні можуть відігравати засоби масової інформації, особливо галузевого напрямку. Доречно буде звернути увагу, наприклад, на тижневик "Книжное обозрение", що видається в Москві і двічі на місяць випускає спеціальний додаток "ПРО", де висвітлюються проблеми і головні події в книжковій справі та щорічно публікуються бібліографічні відомості про 25 000 найзначущіших російських книжкових видань. Провідним галузевим професійним виданням у Росії нині є щомісячний журнал "Книжная индустрия", що виходить з березня 2008 року і вже опублікував ряд матеріалів про український книжковий ринок. Важливу інформацію про проблеми книжкової торгівлі і події, що відбуваються в галузі, подає також щоквартальний "Вестник АСКР", який видається вже дев'ять років і розсилається безоплатно всім членам Асоціації. Крім того, ряд книжкових супермаркетів Росії випускають рекламні бібліографічні журнали, як, наприклад, щомісячні видання "Читаем вместе" (випускаються торговельним центром "Московский будинок книги"). Доцільним було б і ширше розповсюдження по російських регіонах інформаційно-бібліографічних видань, що друкуються в Україні.

Важко переоцінити роль особистих контактів книжників у створенні єдиного книжкового ринку, оперативному вирішенні питань, що виникають у процесі книгообміну, особливо у зв'язку зі світовою економічною кризою. Спільні заходи, спрямовані на максимальне задоволення попиту,

чітке виконання зобов'язань за товарними кредитами, своєчасна інформація контрагентів про випуск і розповсюдження книжкових видань, встановлення правового режиму найбільшого сприяння, підвищення рівня проведення книжкових ярмарків та інші взаємообумовлені заходи, здатні в ситуації, що склалася, зберегти і за можливості розширити міждержавний книгообмін.

У Російській Федерації 2009 рік став роком рішучішого упровадження в практику книжкової справи Національної програми підтримки книги і читання. На VIII з'їзді Асоціації книготорговців незалежних держав, що відбувся в березні 2009 року, позитивну оцінку одержав проект "Декларації підтримки книги", в якому сформульовано перевірені багаторічною практикою головні позиції успішності книжкової справи. Науковим автором цього проекту є провідний фахівець галузі, Почесний президент АСКР В. Сластененко. У Декларації зазначено: "Держави — учасники Співдружності Незалежних Держав приймають і сприяють втіленню в життя одного з основних принципів Декларації — "книга без меж", що дає змогу книжковій продукції, створюваній в окремих державах, стати надбанням й інших держав — учасників СНД". Кожна держава — учасниця Декларації зобов'язана вжити необхідних заходів для створення сприятливих економічних і правових умов щодо взаємного обміну книжковою продукцією, розвитку єдиного ринку видавничих, книготорговельних, поліграфічних послуг на території усіх учасників СНД. У Декларації проголошується також підтримка видання якісної, але недорогої книжкової продукції для масового читача, такої, що стверджує ідеї дружби народів, високих духовних і етичних цінностей.

Сподіваємось, що Рада глав країн СНД прийме цей документ, кількість прихильників якого швидко зростає. Декларація підтримки книги спонукає парламенти Співдружності істотно доповнити внутрішнє законодавство, закріпити в конкретних правових актах і багатосторонніх міждержавних угодах обов'язки учасників книжкової справи, а також державних і муніципальних органів влади.

Повсякденна співпраця у сфері книжкової справи, її підтримка органами влади і громадськими організаціями забезпечить доступ широкого кола читачів до книжкового багатства, підвищення ролі читання книг як найважливішої частини культурної розбудови в країнах Співдружності, та, звичайно ж, сприятиме дружбі й порозумінню народів Росії та України, як й інших країн СНД. Дослідження стану книгообміну між Російською Федерацією та Україною неминуче пов'язане з визначенням реальних шляхів відновлення в повному обсязі культурних контактів між нашими країнами, як і між усіма іншими членами Співдружності. У кожного, хто об'єктивно і неупереджено аналізує сучасний стан книгообміну, прагне знайти і знаходить шляхи вирішення наявних проблем, має бути оптимістичний погляд на їхнє розв'язання.

Співпраця Росії і України у книжковій справі приносить країнам не лише матеріальну вигоду, а й робить людину духовно багатію. Вона є найважливішим стимулом для розвитку прагнення до читання, що став загальносвітовою проблемою.

*Володимир Худавердян,
доктор філософських наук, професор Московського
міського університету Управління Уряду Москви*

*Юрій Сапожніков,
радник Асоціації книготорговців
незалежних держав, заслужений працівник
культури Російської Федерації*